

Психологічні Механізми Соціалізації

Соціалізація є процесом і результатом засвоєння і подальшого активного відтворення індивідом соціального досвіду. У процесі спільної діяльності і спілкування формується його соціальність - культура мислення і культура почуттів, культура духовного життя і культура поведінки. Поза людським суспільством духовний, соціальний, психічний розвиток відбуватися не може.

Процес соціалізації ніколи не завершується, він продовжується безперервно протягом усього життя. Згідно з Г.С. Костюк соціалізації властива внутрішня динаміка здобутків і втрат. В цьому полягає феномен безмежності саморозкриття особистості. Соціалізація є необхідною умовою успішного функціонування людини у будь-якій соціальній системі. Найважливішу роль у цьому процесі грає період одержання освіти, та особливо – навчання у вищому навчальному закладі.

Російський дослідник А. Мудрик тлумачить аналізоване поняття як “процес розвитку людини у взаємодії з навколишнім світом” і подає його як сукупність чотирьох складових:

- стихійна соціалізація у процесі стихійної взаємодії людини із суспільством та стихійного впливу на неї різних, зазвичай різноспрямованих обставин життя;
- відносно керована соціалізація у процесі і результаті впливу з боку держави на обставини життя тих чи інших категорій громадян;
- відносно соціально контрольована соціалізація у процесі планомірного створення суспільством та державою умов для виховання людини;
- більш або менш свідомо самозміна людини.

Науковець підкреслює, що, досліджуючи проблему соціалізації особистості в дошкільному дитинстві, важливо орієнтуватися на найширше

поняття серед процесів, які характеризують становлення особистості, бо воно позначає “розвиток, зумовлений конкретними соціальними умовами”.

Успадковані задатки розвиваються прямо пропорційно тим елементам середовища, з якими дитина нерозривно пов'язана та активно взаємодіє. Для прикладу, задатки до мовлення самі по собі ще не визначають, чи буде дитина загалом розмовляти. Це залежить від наявності відповідного оточення - людей. Ці задатки також не визначають, яка саме мова буде розвиватися. Це залежить від того, якою мовою розмовляють люди, які безпосередньо оточують дитину. Мова дитини розвивається у зв'язку з її природною потребою спілкуватися і намаганням взяти активну участь у діяльності оточуючих її дорослих і ровесників, шляхом її активних дій з приводу оволодіння мовою.

Зміст поняття "соціалізація" є нестабільним і неоднозначним. Представники структурно-функціонального напрямку американської соціології зокрема Т.Парсонс та Р.Мертон під соціалізацією розуміють процес цілковитої Інтеграції особистості в соціальну систему, в ході якого відбувається її пристосування. Тому "соціалізація" трактується як процес входження людини у соціальне середовище і її пристосування до культурних, психологічних та соціологічних факторів.

Представники гуманістичної психології Г.Олпорт, К.Роджерс та інші під соціалізацією розуміють процес самоактуалізації "Я - концепції", яка полягає у самореалізації особистістю своїх потенцій і творчих здібностей, як процес подолання негативних впливів середовища, які заважають її саморозвитку і самоствердженню.

Варто сказати, що різноманітні підходи вивчення соціалізації не суперечать один одному, а визначають її двосторонній характер. Особистість засвоює

соціальний досвід (етнічні, класові, групові, професійні та інші соціальні стереотипи і стандарти, сформовані суспільством) шляхом входження до системи існуючих соціальних зв'язків. Водночас через природну активність вона зберігає і розвиває тенденцію до автономії, незалежності, свободи, формування власної позиції, неповторної індивідуальності. Саме ця тенденція і забезпечує розвиток та перетворення не тільки особистості, а й суспільства.

Соціалізація може бути регульованою і спонтанною. Вона здійснюється як у навчальних закладах, так і поза ними. При цьому, наприклад, у школі засвоюються не лише ті знання, які є метою уроку, не тільки правила і норми поведінки, які спеціально формуються в процесі навчання і виховання. Учень збагачує свій соціальний досвід і за рахунок того, що з точки зору педагога може здаватися "випадковим". Наприклад, стиль взаємин учителя й учнів, який може збігатися із завданнями виховання, а може й не збігатися. Якщо брати до уваги вищу школу, то у ВНЗ є багато обставин, пов'язаних з навчанням та побутом, що впливають на соціалізацію студента. Якщо раціонально організувати ці обставини, можна забезпечити певний напрямок соціалізації. Наприклад, незважаючи на те, що до ВНЗ вступають люди, які свідомо зробили свій вибір та отримали певне виховання у школі та сім'ї, деякі з них приходять на перший курс несвідомими та з обмеженим світоглядом. Процес соціалізації тут може проходити як природно та легко, так і складно та проблематично. Навчальний заклад бере на себе немалу відповідальність при такому складному та важливому процесі. Адже суспільству потрібні люди, які реалізують свій талант та не тільки добре виконують свою роботу, але й вносять вклад у загальний розвиток та добробут. Особлива роль належить творчій діяльності, що організовується у процесі навчальної та позанавчальної діяльності, яка виступає у якості основи для досягнення необхідного рівня

активності у пізнавальній діяльності, а також складання міжособистісних відносин, що дозволяють зняти проблеми соціальної адаптації студентів у ВНЗ та у суспільстві.

Соціалізація особистості у взаємодії з різними чинниками та агентами (людьми, з якими безпосередньо взаємодіє дитина) відбувається за допомогою низки “механізмів”. З позиції В. Мухіної, механізмом соціалізації є ідентифікація й уособлення особистості, а також закономірна зміна фаз адаптації, індивідуалізації та інтеграції у процесі розвитку особистості.

Важливою проблемою теорії соціалізації є дослідження механізмів процесу соціалізації.

Відносно механізмів соціалізації в психології існує кілька точок зору. У психоаналітичній школі під механізмами соціалізації розуміються механізми переведення внутрішніх стимулів у соціально прийнятні форми, серед яких головну роль відіграє ідентифікація. У біхевіоризмі механізмами соціалізації прийнято вважати зовнішнє підкріплення стимулами тієї чи іншої поведінки і вчинків – наuczіння.

На думку Г. Тарда, механізм соціалізації включає в себе: 1) імітацію, наслідування; 2) ідентифікацію; 3) керівництво.

У вітчизняній психології також не існує єдиної думки з цієї проблеми. Так, серед механізмів соціалізації називають:

- механізм інтеріоризації, що функціонує в процесі спільної діяльності (О.М. Леонтьєв);
- наслідування, референтна група, ідентифікація, рефлексія (А.В. Мудрик);
- навіювання, наслідування, психологічне зараження, ідентифікація, авторитет, популярність (С.А. Белічева);
- конформізм (А.Н. Сухов).

Загалом механізми соціалізації А.В. Мудрик визначає як соціально-психологічні впливи середовища, що безпосередньо сприяють інтеріоризації зовнішніх групових норм і цінностей. Всі механізми соціалізації вітчизняні психологи поділяють на три групи:

- 1) неусвідомлювані (навіювання, зараження, наслідування, ідентифікація);
- 2) усвідомлювані (референтна група, авторитет, популярність);
- 3) окрема група механізмів, до якої належать санкції заохочення і покарання, що застосовуються в суспільстві.

Соціалізація здійснюється за допомогою широкого набору засобів, специфічних для певного суспільства, соціального прошарку, віку людини. До них можна віднести засоби вигодовування немовлят і догляду за ними; методи заохочення і покарання дітей в сім'ї, в групах ровесників, в учбових і професійних групах; різноманітні види і типи відносин в головних сферах життєдіяльності людини (спілкування, гра, пізнання, предметно-практична і духовно-практична діяльність, спорт тощо).

Узагальнюючи дані зарубіжних та вітчизняних авторів (Н.В. Андреевкова, А.В. Мудрик, Н. Смелзер, Дж. К. Коулмен, У. Бронфенбреннер, Т. Парсонс та ін.), можна виокремити наступні групи засобів соціалізації.

1. Традиційний – через сім'ю, найближче оточення. Цей засіб характерний для ранніх етапів соціалізації (від народження до 5-6 років) і названий Т. Парсонсом “просоціалізацією” або “усною ідентифікацією”. Саме в сім'ї діти набувають перших навичок взаємодії, осягають перші ролі (у тому числі – статеві ролі, формування рис маскулінності і фемінності), осмислюють перші норми і цінності. Тип поведінки батьків (авторитарний або ж ліберальний) має вплив на формування у дитини “образу Я” (Р. Бернс).

2. Інституційний – через певні інститути (дитячий садок, школу, засоби масової інформації (ЗМІ): преса, радіо, телебачення, Інтернет тощо). У процесі взаємодії людини з різними інститутами соціалізації відбувається на базі наростаючого накопичення нею відповідних знань і досвіду соціально прийнятної поведінки.

3. Міжособистісний – у процесі спілкування з суб'єктивно значущими особами. Даний засіб реалізується через такі механізми, як імітація та ідентифікація (Н. Смелзер). Імітація з точки зору соціалізації розуміється як усвідомлене прагнення дитини копіювати певну модель поведінки. Ідентифікація – як засіб засвоєння дітьми поведінки, установок і цінностей батьків як своїх власних. Ці механізми характерні для ранніх стадій соціалізації.

4. Рефлексивний – засіб, який розуміється як внутрішній діалог, в якому людина розглядає, оцінює, приймає або не приймає ті чи інші цінності, включаючи їх до своєї поведінки як результат перетворення суспільних відносин. Він реалізується через такі механізми як почуття сорому і провини. Вони є негативними механізмами, оскільки забороняють певну поведінку або придушують її.

5. Стилізований – діє в рамках певної субкультури. Субкультуру прийнято розглядати як комплекс морально-психологічних рис і поведінкових проявів, які типові для людей певного віку, професійного або ж культурного прошарку, який загалом створює певний стиль життя. Вплив субкультури на соціалізацію людини залежить від міри референтності для індивіда тієї чи іншої групи, яка є носієм. У зв'язку з цим актуальними є питання про вплив на соціалізацію класових, етнічних і культурних відмінностей.

Поняття “соціалізація” орієнтує на те, щоб розглядати процес формування особистості у всій його багатогранності, тобто як такий, що відбувається у всіх його формах. Очевидно, що до такого складного багатогранного процесу, як соціалізація, можна підходити по-різному. Історія вікової і соціальної психології має багато концепцій, точок зору, в яких представлено певний аспект процесу соціалізації і погляд на нього.

Отже, соціалізація в загальному своєму визначенні може розумітися як процес входження індивідів в суспільство через засвоєння людиною соціальних норм, ролей, форм спілкування і формування соціальності як головного результату соціалізації, в якій здійснюється творчість людини. Основними інститутами соціалізації є сім'я, навчальні заклади, неформальні групи, офіційні організації.

Висновки

1. Поняття “соціалізація” має декілька визначень в залежності від аспекту та сторони дослідження. Під соціалізацією здебільшого розуміють процес, в ході якого людська істота з певними біологічними задатками шляхом засвоєння системи знань, норм і цінностей набуває якостей, необхідних для її життєдіяльності в суспільстві. В такому розумінні соціалізація – це процес розвитку людини як соціальної істоти, становлення її як особистості. Сутність процесу соціалізації полягає в тому, що людина, засвоюючи соціальний досвід, включається в життя суспільства.

2. Соціалізація – результат взаємодії численних чинників. Багатофакторність і складність процесу соціалізації зумовлює наявність різних підходів, теорій, а також різних визначень процесу соціалізації. Серед підходів

найпоширенішими є такі: 1) розглядання соціалізації як процесу інкультурації, тобто трансляції культурно заданих моделей поведінки, цінностей із покоління в покоління; 2) розглядання соціалізації як інтерналізації, тобто як процесу засвоєння різних модусів соціального досвіду; 3) визначення соціалізації як адаптації. В цьому підході акцентується на результаті соціалізації як досягненні потрібної соціалізованості. Всі ці підходи визначають різні моменти єдиного процесу соціалізації.

3. Поняття “соціалізація” відрізняється від поняття “соціальний розвиток” тим, що в ньому акцентується увага на конкретно-історичній формі виявлення соціальності людини, на становленні у людини тих властивостей, які зумовлені конкретно-історичним типом соціальної системи. З цієї точки зору людина первісного суспільства буде недостатньо соціальною відносно сучасного середовища (як і навпаки), незважаючи на те, що там і тут відбувається її соціальний розвиток.

4. В зв'язку з тим, що соціалізація – це процес, який детермінується конкретними соціально-історичними умовами, його не можна вважати завершеним на якомусь етапі життєдіяльності людини. Соціалізація – це не тільки формування закінченості і зрілості особистісних рис, але й розвиток і модифікація зрілих форм соціальності особистості в ході включення її в систему наявних зв'язків і залежностей. Для розуміння безперервності соціального розвитку особистості важливим є розрізнення понять “соціалізація” і “соціалізованість”. Останнє визначається як відповідність людини соціальним вимогам, які пред'являються до даного вікового етапу, як наявність особистісних і соціально-психологічних передумов, які забезпечують нормативну поведінку, або процес соціальної адаптації. Порівняно з поняттям “соціалізованість”, “соціалізація” є більш широким

поняттям, яке включає в себе, окрім соціалізованості, готовність до переходу в нові ситуації соціального розвитку.

5. Зміна соціально-економічних умов вимагає від особистості сформованої готовності до переходу в нові ситуації соціального розвитку, тобто “вторинного” входження особистості в суспільні відносини. В соціальній психології таке “вторинне входження” визначається терміном “ресоціалізація”. 6. Поняття “соціалізація” відрізняється від поняття “формування особистості” тим, що воно відображає більш універсальні процеси становлення і розвитку особистості у порівнянні з поняттям “формування”. В той час як поняття “формування особистості” відображає процес становлення і розвиток особистості під кутом зору породження, складання, набуття закінченості і зрілості її особистісних рис, поняття “соціалізації” фіксує не тільки процес складання, становлення, але й розвиток зрілих форм соціальності індивіда, їх модифікацію в ході включення особистості в систему нових зв’язків і залежностей.

7. Необхідно розрізняти також поняття “соціалізація” і “виховання”. Поняття “виховання” вживається в широкому і вузькому значенні. У вузькому значенні виховання означає процес цілеспрямованої дії на розвиток особистості. Смысл поняття “соціалізація” розповсюджується не тільки на цілеспрямовані, але й на стихійні процеси, які діють на особистість.

В широкому значенні виховання – це вплив на людину всієї системи соціокультурного середовища. Відмінність понять “соціалізація” та “виховання”, коли останнє розуміється в широкому смислі, полягає в тім, що в понятті виховання акцентується увага на ролі зовнішнього впливу у розвитку особистості, мається на увазі відтінок двосторонності. В понятті “соціалізація”

підкреслюється двосторонність процесу, взаємодія індивіда і соціальних умов життя людини і суспільства, внаслідок чого відбувається розвиток як окремої людини, так і людства в цілому.

8. Оскільки процес соціалізації особистості включає як соціально-контрольовані цілеспрямовані процеси, які впливають на особистість, так і стихійні, спонтанні впливи, то потрібно розрізняти направлену і ненаправлену (стихійну) форми соціалізації.

Направлена форма соціалізації (виховання) – це спеціально розроблена певним суспільством система засобів впливу на людину з метою формування її у відповідності з інтересами цього суспільства.

Ненаправлена, або стихійна форма соціалізації – це, так би мовити, “автоматичне” виховання певних соціальних якостей у зв’язку з постійним перебуванням індивіда в безпосередньому соціальному оточенні.

9. Зовнішній вплив на індивіда соціокультурного середовища в процесі соціалізації здійснюється через інститути (агенти) соціалізації, якими є перш за все сім’я, система освіти і виховання, ідеологія, засоби масової інформації.

10. Процес соціалізації розгортається в трьох сферах, які тісно взаємопов’язані: діяльності, спілкуванні, самосвідомості.

В діяльнісній сфері процес соціалізації відбувається як розширення “набору” діяльностей, як засвоєння все нових і нових форм і моделей рольової поведінки, в результаті чого у індивіда поступово формується орієнтація в існуючій системі соціальних ролей і формування його як соціального суб’єкта діяльності.

Формування особистості як суб'єкта діяльності стає можливим завдяки розгортанню процесу соціалізації в сфері спілкування, в якій відбувається розвиток і примноження його контактів з іншими людьми і в умовах суспільно значущої сумісної діяльності.

Зі сферою спілкування тісно пов'язана третя сфера соціалізації – сфера самосвідомості. Завдяки спілкуванню відбувається формування у людини певних структур індивідуальної самосвідомості, яке пов'язане з процесом самовизначення і становлення соціальної ідентичності особистості.

Використані джерела

1. Мудрик А.В. Соціалізація людини : навчальний посібник для студентів ВНЗ / А.В. Мудрик – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 304 с.
2. Реан А.А. Психологія особистості. Соціалізація, поведінка, спілкування / А.А.Реан – СПб. : «Прайм- ЕВРОЗНАК», 2004. – 416 с
3. Мухіна, В. С. Вікова психологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів/ В. С. Мухина. – М. : Академия, 1997. – 432 с.
4. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
5. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. – Москва : АСТ; Минск : Харвест, 2001.
6. Лучинкіна А. І. Механізми та інститути соціалізації особистості // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Т. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2011. – Вип. 11.